

УДК 614.78(477.54)(091)«192»

Г.Л. Демочко

ВПЛИВ НИЗЬКОГО РІВНЯ РОЗВИТКУ ПРОВІДНИХ ГАЛУЗЕЙ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКОВА НА ПОГІРШЕННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ МІСТА В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У процесі підготовки статті було розглянуто деякі галузі комунального господарства міста, змальовано основні принципи роботи системи водопостачання, каналізації та асенізації і показано, як недоліки в роботі цих систем стали одним з основних чинників, які впливали на стан здоров'я населення міста.

Ключові слова: водопостачання, каналізація, асенізація, «місячник чистоти».

В процессе подготовки статьи были рассмотрены некоторые отрасли коммунального хозяйства города, описаны основные принципы работы систем водоснабжения, канализации и ассенизации и показано, какие недостатки в работе этих систем стали одними из основных причин, которые влияли на состояние здоровья населения города.

Ключевые слова: водоснабжение, канализация, ассенизация, «месячник чистоты».

During the process of preparing this article some branches of our municipal economy were considered, the main principles of water-supply system, sewerage and sewage disposal were described. We showed, what deficiencies in the work of these systems became the main problems, which influence the health condition of the inhabitants of our city.

Key words: water delivery, sewerage, sewage disposal, "the tidy month".

Постановка проблеми. Незадовільний стан комунального господарства міста Харкова в 20-ті роки ХХ століття став однією з причин, через яку здоров'я населення щоденно, щосекундно піддавалося значному впливу шкідливих факторів, які викликали серйозні захворювання. Як свідчить проведений аналіз літератури, то питанням роботи системи водопостачання, каналізації та асенізаційної справи приділялося достатньо уваги, але на практиці значного поліпшення ситуації не відбулося і на причинах такого стану справ хотілося б зупинитися окремо.

Аналіз актуальних досліджень. Деякі питання з приводу роботи системи водопостачання, каналізації та асенізації розглядалися санітарними лікарями, науковцями. В той час вийшли роботи Д.Д. Тица, С.І. Златогорова, Л.А. Шкорбатова, В.М. Дем'яненка та інших, але в цих працях досліджувалися лише деякі занадто вузькі для пересічного харків'янина питання і не поставали проблеми комплексної оцінки екологічної ситуації в місті та місця комунальних установ в цій проблемі.

Мета статті. Мета – розкрити стан основних галузей комунального господарства і визначити їх вплив на стан здоров'я населення міста в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Окреме питання становить водопостачання Харкова, який в середині 20-х років ХХ ст. живився водою з бурових свердловин з глибини 600 метрів, видобуток якої в кількості, необхідній для потреб міста, становив певну проблему [8, с. 3]. Довжина мережі становила 185 кілометрів (це лише 30,8% довжини вулиць) і 3739 будинкових приєднань (16,8% загальної кількості домоволодінь у місті) [5, с. 14], хоча інше джерело подає цифру в 38,8% і ця різниця можливо пояснюється опечаткою в тексті, бо за нашими перерахунками даних повинно бути біля 34,4% [7, с. 40]. Місто використовувало артезіанську та джерельну воду, але через постійну нестачу води з артезіанських колодязів з 1916 року починаються активні пошуки нових шляхів для забезпечення потреб міста у воді. Ситуація ускладнювалася тим, що природні умови Харкова, були такими, що не можливо було достеменно знати, яка кількість води буде піднята на поверхню при розробці свердловини і чим більше зростала кількість населення міста, тим складніше було задовільнити потреби у воді. Станом на 1928 рік кількість води на душу населення, яку в змозі був дати харківський водогін, не перевищувала 4 відер [6, с. 38], а свердловин та громадських колодязів у 1928 році налічувалося 53 та 73 відповідно [7, с. 41]. При такій мізерній кількості води не можливо було використовувати її для поливу вулиць хоча б влітку, чого власне й не відбувалося. Навесні та влітку в нагріній частині міста через брак води бували перерви в роботі водогону, що призводило до застою в трубах та потраплянню в мережу вуличного бруду через пожежні крани. На той час слабко розвинена санітарна культура населення, дороговизна води та невелика кількість будинкових розгалужень гальмували зріст попиту на воду. Тому проблема була не тільки в якості води, а й в кількості води, яку мало в своєму розпорядженні населення, що звісно має велике значення для суспільного здоров'я. Новим шляхом для вирішення проблеми стала можливість використання відкритих водоймищ, над якою працювала група харківських вчених.

Особливу увагу хотілося б звернути на каналізацію, сітка якої складала лише 97 кілометрів у 1927 році [7, с. 42] та 103 кілометри у 1930 і охоплювала не більше 7% будинків, тому місто обслуговувала переважно асенізація [5, с. 14]. Не важко підрахувати, що за три роки найважливіша справа містян здвинулася зовсім на трошки - додатково побудовано лише 6 кілометрів мережі, що для величезного міста було надзвичайно мало. Це пояснюється тим, що подорожчало приєднання до каналізації, і в 1927 році вартість такої послуги становила 1500 карб. До того ж фонд кредитування приєднань, утворений міськрадою протягом 1927-28 років, був недостатній, через що міськрада була змушена подовжити строк кредитування для приєднань до каналізації від 3 до 5 років для окремих категорій (маломісних

житлокоопів та робітників) [7, с. 42]. Система ж каналізації була розроблена по роздільному принципу, тому бруд, що змивався з вулиць дощовою та талою водою, потрапляв в річки та залишався на дні. Лише частина промислових підприємств була приєднана до міської каналізаційної системи, а деякі спускала свої відходи прямо до річки, наприклад Паровозобудівний завод, Світло Шахтаря, Червоний Жовтень, Червона нитка, Велозавод, частково кондитерська фабрика. Треба відзначити, що це були найпотужніші за рівнем промислового виробництва підприємства міста, які давали найтоксичніші викиди в порівнянні з іншими заводами та фабриками [6, с. 46]. Ситуацію погіршували і скотобійні, які свої відходи без попередньої обробки виливали на леваду, яка в той час вже була заболоченою. Це було особливо загрозливо, адже поряд знаходилися джерела Павлової дачі [4, арк. 29-33]. Наявною демонстрацією такої загрози стало дослідження вчених

Златогорова С.І. та Шкорбатова Л.А., результати якого показали на виході з міста річки Лопань досить значний рівень шкідливих бактерій та кишкової палички. [6, с. 79]. До того ж чотири версти містом протікала річка Харків, до якої впадала невелика, але брудна річка Немишля, яка несла незадовільно очищені стоки великої психіатричної та соматичної лікарні Сабурової Дачі.

Асенізаційна справа. Харківський губвиконком на засіданні 5 березня 1921 року заслухав доповідь завідуючого відділом охорони здоров'я С.І. Конторовича, який наголошував на необхідності якомога швидше організувати очищення вулиць міста. За його задумом центральні вулиці міста повинні були очищатися силами всіх жителів, також наголошувалося на потребі зробити очистку в робітничих кварталах, які складали значну частину міста. Для цієї справи

С. Конторович рекомендував застосовувати людські ресурси концентраційних таборів. Особлива увага була приділена звалочним пунктам, які були частіше за все в місцях, не призначених для зберігання відходів і становили собою загрозу для здоров'я мешканців міста. Харків поділили на чотири райони, з яких сміття вивозили в певне для кожного району звалище: • на звалище за Лютеранським кладовищем вивозили сміття з подвір'їв нагріної частини міста, обмеженої вулицями Пушкінська, Московська, 1-го травня та річкою Харків; • на звалище в яри на університетській землі звозили сміття з усіх дворів, обмежених вулицею Єпархіальною, площею Тевелева, вулицями Миколаївською, Ключківською та річкою Харків; • на Ващенківському звалищі було сміття з дворів Холодної Гори, Лисої Гори, Карповського саду та кордонів річки Лопань; • на звалище Павлової дачі звозилося сміття з усіх інших районів міста. Всі інші звалища мали бути закриті [2, арк 212]. З 1926 по 1928 рік 47

місць несанкціонованого звалища сміття перестали існувати [7, с. 50].

Вищезгадані міри по очищенню міста та чітке відведення місць для звалищ не вирішили основних болючих питань Харкова. Місто і надалі залишалося настільки жакливим, що було прийнято рішення про проведення «місячника чистоти». Кожна домівка, подвір'я, організація чи установа повинні бути задіяні в «місячнику чистоти». Керівники гарнізонів та комендант міста силами гарнізонів повинні були привести в повний порядок всі казарми та будинки, що були зайняті військовими частинами. Для прибирання центральних вулиць, площ, парків та скверів, суспільних закладів використовувалося все працездатне населення концтаборів та таборів для військовополонених, з яких відділ комунального господарства за тижні організував «артель мусороочистителей и метельщиков» [3, арк 14]. Під час «місячника чистоти» мобілізувалися всі транспортно-вантажні засоби разом з обслуговуючим їх персоналом і в незалежності від того, чи є вони власністю установ, військових частин чи приватних осіб. Такі транспортні засоби повинні були збирати відходи з площ, вулиць, суспільних закладів та з подвір'їв приватних будинків і вивозити його в місця, відведені для звалищ. Без виключення весь транспорт мобілізувався під час чотирьох «воскресників», а не менше однієї третини транспорту було задіяно в будні. Крім мобілізації транспорту були підготовлені й трамвайні колії для перевезення по ним навозу та конні колії для перевезення асенізаційних діжок. За постановою засідання президії губвиконкому від 20 січня 1921 року кількість таких діжок становила 150, а кількість подвод сягала 120 [1, арк. 210]. Для прибирання відділ комунального господарства, керівники гарнізонів забезпечували всіх, хто працював на «воскресниках», необхідним реманентом – ломами, лопатами, кирками, метлами.

Проведення всіх вищевказаних заходів покладалося на Губернський надзвичайний санітарний комітет. Всі, хто перешкоджали чи будь-яким чином протидіяли проведенню «місячника чистоти» арештовувалися в

адміністративному порядку і притягалися до судової відповідальності [3, арк 14 – 15].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Хотілося б відмітити, що і через кілька років стан міста був незадовільним в санітарному відношенні, хоча позитивні зрушення в деяких сферах все ж таки відмічалися. Такі зміни стали можливими завдяки плідній праці співробітників санітарно-бактеріологічного інституту, а також широкому залученню громадськості до справи очищення міста. Докладний розгляд деяких аспектів роботи науковців в справі поліпшення екологічної ситуації в місті може стати об'єктом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАХО ф. Р-203, оп.1, спр.2
2. ДАХО ф. Р-203, оп. 1, спр. 13
3. ДАХО ф. Р-202, оп.1, спр.241
4. ДАХО ф. Р-203, оп. 1, спр. 584
5. За здоров'я трудящих (Звіт секції охорони здоров'я) – Х., 1930
6. Златогоров С.И., Демьяненко В.Н., Могилевская В.И., Калмыкова М. В. Источники водоснабжения , условия их загрязнения сточными водами и меры к очистке последних. – В кн. Труды комиссии по санитарно-биологическому обследованию р. Сев. Донца и его притоков. Вып. II. Годичные отчеты за период исследований с ноября 1924 г. по октябрь 1925 г. под ред. проф. С.И. Златогорова и проф. Л.А. Шкорбатова.- Харьков, 1928
7. Матеріали до звіту Харківської міськради XI скликання за 1926-27 і 1927-28 роки.- Х, б.г
8. Тиц Д.Д. Цель обследования р. Сев. Донец и его притоков Уд и Лопани и краткие сведения по организации обследования. – В кн. Труды комиссии по санитарно-биологическому обследованию р. Сев. Донца и его притоков. Вып. I. Предварительные отчеты за первое полугодие обследования с 5-го ноября 1924 г. по 25-е апреля 1925 г. под ред. проф. С.И. Златогорова и проф. Л.А. Шкорбатова - Харьков, 1926